

N.C.F. van Sas

Mensenrechten in 1795

"Thans zyt gy door de Edelmoedige Hulp des Franschen volks en het gepast gebruik, dat gy van uwe eigene kragten gemaakt hebt, Vry. Gy verkrygt daar door alle uwe Rechten, welke U geweldaadig ontvreemd waaren, en waarop gy allen, wie gy ook zyn moogt, een gelyke aanspraak hebt. GY ZYT VRY! GY ZYT GELYK!"

Op 31 januari 1795 proclameerden de provisionele representanten van het volk van Holland een Verklaring van de rechten van de mens en van de burger. Het was een gedenkwaardig moment. Nederland trad nu, na Amerika en Frankrijk, als het ware officieel toe tot de rij der revolutionaire staten. Het ancien régime werd opzijgeschoven en een nieuwe samenleving geproclameerd, althans de beginselen waarop die zou moeten rusten. Het belang van deze verklaring als programma van de revolutie nam achteraf zelfs nog toe doordat de voltooiing van de revolutie, door het vaststellen van een grondwet, nog meer dan drie jaar op zich zou laten wachten. De Hollandse verklaring behield daardoor langer dan bedoeld haar functie van uitgangspunt en houvast van de Bataafse omwenteling.

In de eerste dagen van de omwenteling klonk op verschillende plaatsen het geluid dat de rechten van de mens, die immers universeel, tijdloos en onvervreemdbaar heetten, nu ook in Nederland van toepassing waren. Het moment van de plaatselijke machtswisseling was vaak ook het moment om een dergelijke uitspraak te doen.
In Amsterdam trad het Committé Revolutionair op 19 januari letterlijk naar buiten met de verklaring hierboven, die van de pui van het stadhuis, thans Huis der Gemeente geheten, werd voorgelezen. Kort en krachtig klonk hier al de essentie van de rechten van de mens. De revolutie was een bevrijding en betekende herstel van het volk in zijn oorspronkelijke rechten. Elders waren vergelijkbare geluiden te horen. Zo werden in de Grote Kerk van Schiedam op 21 januari de '*geheiligde beginselen van Vryheid en Gelykheid*' erkend, '*gegrond op de eeuwige en onvervreemdbare Rechten van den Mensch*'.

De Hollandse Verklaring van de rechten van de mens

Op 26 januari kwamen in Den Haag de provisionele representanten van het volk van Holland voor het eerst bijeen, als rechtsopvolgers van de staten van Holland. De Rotterdammer Pieter Paulus werd tot president verkozen en opende de vergadering met een 'gepaste Aanspraak'. Daarin sprak hij over de "*openlyke erkenning van de Souverainiteit des Volks, en van de onvervreemdbaare Rechten van den Mensch, zonder onderscheid van zyne Staatkundige of Godsdienstige begrippen*".

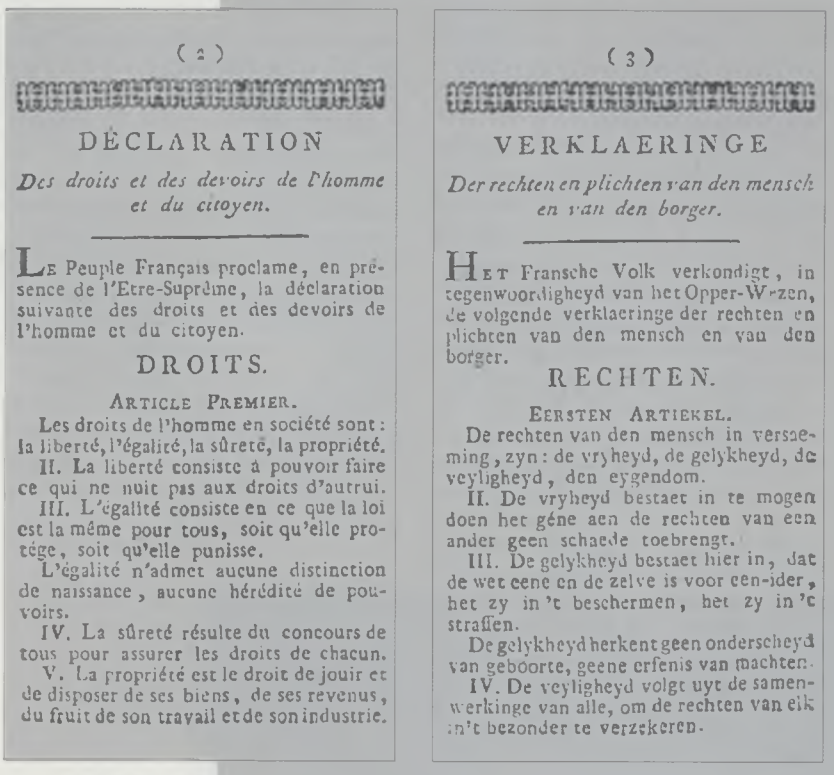
Het begin van de revolutie was heel hectisch en hoe de tekst van de Hollandse Verklaring van de rechten van de mens die vijf dagen later, op 31 januari, werd aangenomen, tot stand is gekomen is niet precies te reconstrueren. Kennelijk heeft er op die eerste vergadering van 26 januari al een ontwerp op tafel gelegen, want de notulen melden dat de rechten van de mens en burger zijn "*erkent en verklaart te bestaan zoo als dezelve nader bij een uit te brengen Rapport van het Committé tot het nazien van het Concept derzelve, zullen zyn gereguleert*".

Het is niet onwaarschijnlijk dat dit concept is opgesteld door voorzitter Paulus zelf, die bij uitstek deskundig was op het terrein van de mensenrechten. Op 29 januari werd besloten dat de vernietiging der oude constitutie en de erkenning van de rechten van de mens alom binnen de provincie op de meest plechtige wijze met tromgeroffel, trompetgeschal of klokgelui zou worden afgekondigd.Grondslag van de Verklaring van de rechten van de mens en van de burger waarmee de provisionele representanten van Holland op 31 januari naar buiten kwamen, was dat de 'eigenlyke Souverainiteit', het hoog-

Prof. dr. N.C.F. van Sas doceert geschiedenis na 1750 aan de Universiteit van Amsterdam.

ste gezag in de staat, berustte bij het volk. De rampen die het land hadden getroffen, dat wil zeggen het verval van de Republiek die inmiddels in een vrije val terecht was gekomen, heetten vooral het gevolg van 'verkeerde denkbeelden'. In plaats daarvan wilden de volksvertegenwoordigers nu 'zekere en duidelyke grondbeginselen' vaststellen. Daarop volgde een uitgebreide catalogus van rechten, met als uitgangspunt "*dat alle Menschen met gelyke rechten geboren worden, en dat deze natuurlyke rechten hun niet kunnen ontnomen worden*". En vervolgens "*dat deze rechten bestaan in gelykheid, vryheid, veiligheid, eigendom en tegenstand aan onderdrukking*".

Niet toevallig ging de gelijkheid voorop, net als trouwens in de radicale Franse Verklaring van 1793 die de oorspronkelijke van 1789 aanscherpte. De vrijheid, die volgde, hield in dat ieder mocht doen wat een ander niet hinderde, onder het motto: 'Doe niet aan eenen anderen, het geen gy niet wilt dat U geschiede'. Veiligheid betekende de zekerheid door anderen niet gestoord te zullen worden in de uitoefening van zijn rechten.

(2)

DÉCLARATION

Des droits et des devoirs de l'homme et du citoyen.

LE Peuple Français proclame, en présence de l'Etre-Suprême, la déclaration suivante des droits et des devoirs de l'homme et du citoyen.

DROITS.

ARTICLE PREMIER.

Les droits de l'homme en société sont: la liberté, l'égalité, la sûreté, la propriété.

II. La liberté consiste à pouvoir faire ce qui ne nuit pas aux droits d'autrui.

III. L'égalité consiste en ce que la loi est la même pour tous, soit qu'elle protége, soit qu'elle punisse.

L'égalité n'admet aucune distinction de naissance, aucune hérédité de pouvoirs.

IV. La sûreté résulte du concours de tous pour assurer les droits de chacun.

V. La propriété est le droit de jouir et de disposer de ses biens, de ses revenus, du fruit de son travail et de son industrie.

(3)

VERKLAERINGE

Der rechten en plichten van den mensch en van den borger.

HET Fransche Volk verkondigt, in tegenwoordigheyd van het Opper-Wezen, de volgende verklaeringe der rechten en plichten van den mensch en van den borger.

RECHTEN.

EERSTEN ARTIEKEL.

De rechten van den mensch in versaeming, zyn: de vryheyd, de gelykheyd, de veyligheyd, den eygendom.

II. De vryheyd bestaet in te mogen doen het géne aen de rechten van een ander geen schaede toebrengt.

III. De gelykheyd bestaet hier in, dat de wet eene en de zelve is voor een-ider, het zy in 't beschermen, het zy in 't straffen.

De gelykheyd herkent geen onderscheyd van geboorte, geene erfenis van machten.

IV. De veyligheyd volgt uyt de samenwerkinge van alle, om de rechten van elk in't bezonder te verzekeren.

Tweetalig Zuid-Nederlands exemplaar van de derde Franse Verklaring van de rechten van de mens uit 1795, gedrukt in het jaar IV. (Brussel, Algemeen Rijksarchief.)

Typische grondrechten als de vrijheid van meningsuiting en de vrijheid van godsdienst stonden hoog op de Hollandse lijst. Ze sloten nauw aan bij de Hollandse beleving van mensenrechten en behoorden tot de deugden waarop de Republiek zich van oudsher liet voorstaan. De gelijkheid werd op verschillende manieren geconcretiseerd: gelijkheid voor de wet en gelijke kansen voor ieder op ambten en bedieningen, waarbij alleen naar deugden en bekwaamheden zou worden gekeken. Een uitgesproken burgerrecht was dat ieder stem kreeg in de wetgevende vergadering, hetzij persoonlijk hetzij door middel van gekozen vertegenwoordigers.

Het meest intrigerende artikel van de Hollandse Verklaring was wel het vijfde dat ieder mens het recht gaf "*God zoodanig te dienen als hy wil, of niet wil, zonder daarin op eenigerlei wyze gedwongen te kunnen worden*". Het nogal laconieke "*of niet wil*" trekt nu onze aandacht en dat was ook al het geval met de tijdgenoot. Het was echter bepaald niet bedoeld als een formulering van het recht om God desgewenst in het geheel niet te dienen, van een principieel recht op ongeloof derhalve. Zoiets zou volkomen strijden met het van Christelijke waarden doortrokken Verlichtingsdenken in Nederland. Het artikel wilde uitdrukken dat ieder volkomen vrij was in de wijze waarop hij God diende en met name dat de overheid hiermee niets te maken had. Ook op deze manier - het vloeide uiteraard al voort uit het principiële gelijkheidscredo - werd nog eens duidelijk aangegeven dat de maatschappelijke en politieke achterstelling van grote groepen 'andersdenkenden' (dat wil zeggen niet-gereformeerden) voorgoed tot het verleden behoorde.

Een kernprobleem van het politieke debat in de Bataafse Republiek in de jaren 1796-97 werd de vraag hoever de eenheid van de staat zou moeten gaan. De leuze 'één en ondeelbaar' werd toen voor velen een toetssteen van ware revolutionaire gezindheid en van de bereidheid tot echte veranderingen te komen. Interessant is dat het gewest Holland als consequentie van deze Verklaring van de rechten van de mens, op eigen terrein al meteen een soort een- en ondeelbaarheid proclameerde door de administratieve scheiding tussen Noorder- en Zuiderkwartier op te heffen en West-Friesland uit de gewestnaam te verwijderen. De toekomst behoorde aan het geheel, niet aan de delen.

Het 'ethos' van de periode

De Hollandse Verklaring stond niet op zichzelf en had ook niet die pretentie. Zij was de toepassing voor Holland van het principe van de rechten van de mens dat ook elders erkenning had gevonden. Er werd vrijelijk geput uit vergelijkbare Verklaringen uit andere landen. Met name geldt dat voor de beide Franse Verklaringen, de liberale van 1789 en de meer egalitaire uit de Robespierre-periode van 1793. Daarnaast speelden ook de Verklaringen uit de diverse Amerikaanse koloniën een rol. Die grote voorbeelden werden echter niet in alles nagevolgd. Zo bevat de Amerikaanse Declaration of Independence (4 juli 1776) de beroemde woorden "*that all men are created equal; that they are endowed by their Creator with certain inalienable rights; that among these are life, liberty and the pursuit of happiness.*" Ook in de radicale Franse Verklaring van 1793 wordt "*le bonheur commun*" opgevoerd als doel van de samenleving. Dit nastreven van geluk - zo typerend voor het Verlichtingsdenken

in het algemeen - ontbreekt in de Hollandse Verklaring, maar is in latere Bataafse teksten wel te vinden, bijvoorbeeld in het eerste artikel van de Staatsregeling van 1801.

Hoe universeel en tijdloos hun pretentie ook mag zijn, de diverse Verklaringen van de rechten van de mens, zijn toch ook de weerspiegeling van het 'ethos' van een specifieke historische periode, zoals het wel is omschreven. Dat is duidelijk als we bijvoorbeeld de Franse Verklaring van 1789 leggen naast de Universele verklaring van de rechten van de mens uit 1948. Maar het geldt net zo goed op de korte termijn.Verschillende teksten kunnen dan een positiebepaling zijn in een snel wisselend politiek klimaat. Het zijn steeds die verschillen - wat staat er wel en wat niet, welke rechten staan hoog op de lijst en welke lager, welke keuzes zijn gemaakt - die de vergelijking van dergelijke teksten zo boeiend maakt. Dat blijkt heel duidelijk in Frankrijk waar men in zes jaar tijd drie verschillende verklaringen produceerde. Heel kort samengevat stond in die van 1789 'liberté' centraal, in die van 1793 'égalité' en in die van 1795 - toen het Directoire na de Terreur de verhoudingen poogde te normaliseren - 'propriété'. De paradox dat mensenrechten ondanks hun universele pretentie, naar tijd en plaats telkens weer anders werden geformuleerd, ontging ook de laat-achttiende-eeuwse tijdgenoot niet. Zeker de scepticus kwam hier al gauw met een ironische kanttekening of met de waarschuwing dat een dergelijke veelheid aan verklaringen hun geloofwaardigheid niet ten goede kwam.

De verklaring van de rechten van de mens en van de burger uit 1795 op een gravure van Lambertus Antonius Claessens.

Een curieuze illustratie van deze proliferatie van Verklaringen was wat er in de overige provinciën gebeurde nadat Holland eenmaal het voortouw had genomen. We spreken tot dusver steeds over de *Hollandse* Verklaring en dat moet ook, want Holland kon - in de situatie van 1795 waarin de gewesten nog soeverein waren - alleen voor zichzelf spreken. De andere provincies mochten in een zaak als deze doen wat ze wilden en deden dat dan ook.
Vrijwel elk gewest kwam met een eigen standpunt en soms met een eigen Verklaring. Zeeland ontweek dit probleem door de rechten van de mens simpelweg te erkennen, zonder te specificeren wat die rechten precies inhielden.
De eigenzinnigheid van de andere gewesten ging overigens niet zover dat ze helemaal opnieuw begonnen. In de praktijk namen ze de Hollandse tekst steeds als uitgangspunt, al kwam bijvoorbeeld Overijssel wel met een zeer vrije versie. Het vergelijken van de diverse provinciale verklaringen laat meteen zien welke problemen de andere gewesten hadden met de Hollandse tekst. Vooral het vijfde artikel - God te dienen zoals hij wil, of niet wil - wekte weerstanden. Vier gewesten, Gelderland, Overijssel en de nieuwkomers in de Staten-Generaal Brabant en Drenthe, lieten dit tussenzinnetje weg. Trouwens, ook de fraaie gravure waarop de Hollandse tekst geschreven staat op de mozaïsche tafelen der wet, heeft deze correctie aangebracht.
Er waren ook nog andere verschillen. Enkele gewesten voegden een artikel toe over de burgerwapening. Hiermee werd terugverwezen naar de periode van de patriottentijd waarin actief burgerschap en burgerwapening - het veelbesproken 'soldaatje spelen' van de patriotten - ten nauwste met elkaar verbonden waren. Maar het is zeker niet toevallig dat een dergelijk artikel in de toonaangevende Hollandse Verklaring ontbreekt. Kennelijk wilde het geslacht van 1795 - na de ervaringen van de patriottentijd en die van de Franse revolutie - die geest van burgerwapening maar liever in de fles houden.
Ook hadden sommige gewesten eigen

opvattingen over de rangorde van de rechten. Zo werd in Gelderland, anders dan in Holland, de natuurlijke gelijkheid niet principieel aan het hoofd van de hele tekst geplaatst en kwam vrijheid in de opsomming van de afzonderlijke rechten voor gelijkheid. Het haasje over van deze twee sleutelbegrippen was een onmiskenbaar politiek signaal dat de revolutionaire Gelderse Landdag liet horen op zijn eerste zitting, één week na de totstandkoming van de Hollandse Verklaring.
Gelderland deed graag mee aan de revolutie, maar nam al bij voorbaat wat gas terug.

Discussie voor 1795

De Hollandse Verklaring van 31 januari 1795 kwam, zoals gezegd, niet uit de lucht vallen. Niet alleen paste ze in een bredere internationale context, maar ook had de Republiek zelf kort tevoren enige discussie gekend over het vraagstuk van de mensenrechten. In 1790 had Teylers Godgeleerd Genootschap te Haarlem een prijsvraag uitgeschreven over de kwestie '*in welken zin kunnen de menschen gezegd worden gelyk te zyn; en welke zyn de regten en pligten, die daaruit voordvloeien?*'
Het uitgebreide antwoord daarop van Pieter Paulus kwam te laat om mee te dingen naar de prijs, maar het had wel grote invloed in de Republiek. Het werd druk gelezen in de leesgezelschappen en sociëteiten waarin het sinds 1787 officieel verboden patriottisme was ondergedoken en waar in de jaren 1790 al weer tamelijk vrijmoedig over politieke zaken werd gepraat.
Paulus wierp zich met dit boek op als de Nederlandse Thomas Paine (zij het dan wel gehuld in een 'christenkleedje'), deelnemer aan het grote internationale debat tussen voor- en tegenstanders van de (Franse) revolutie, tussen progressieven en conservatieven.

Maar als Paulus de Nederlandse Paine was, dan was de Leidse hoogleraar Adriaan Kluit de Nederlandse Burke, ideoloog van de conservatieve antipatriotten. In 1793 publiceerde Kluit anoniem het geschrift *De rechten van den mensch in Vrankrijk, geen gewaande rechten in Nederland, of betoog dat die rechten bij het volk van Nederland in volle kracht genoten worden.*
Kluit noemde zijn naam weliswaar niet, maar hij haalde zichzelf regelmatig en instemmend aan en tekende als 'een Patriot', daarmee nog eens aangevend dat de zogenaamde of nieuwerwetse patriotten niet het monopolie op vaderlandsliefde hadden.
De titel van Kluits boek dekt de inhoud voortreffelijk. Hij wilde aantonen "*dat die Rechten van den Mensch geene gewaande Rechten zijn van onze Nederlanderen, maar dat dezelve elk Nederlander ook nu nog, toebehooren, en altijd toebehoord hebben*".
Al datgene waarvan de Fransen thans de mond vol hadden, genoten de Nederlanders al twee eeuwen. "*Alle die Rechten toch! van Gelijkheid, van Vrijheid, van Zeekerheid, van Eigendom, van Gemeenschaplijke Verbinding en van Afweering van onderdrukking, zijn in onze Republiek (...) op den hoogstmooglijken trap van volkomenheid (...) te vinden en aan te treffen!*"

Daarbij vond Kluit dat de Fransen zich wel heel druk maakten over rechten maar niet over plichten.
Telkens klinkt zijn refrein dat een bepaald recht in Nederland al veel langer (en vaak ook veel beter) geldt dan in Frankrijk. Zo bij de - voor Nederland zo belangrijke - zaak van de vrijheid van meningsuiting: "*waar is 'er dan (vraage ik) een Land, waar de Rechten van den Mensch in 't denken, spreeken, schrijven, drukken meer geëerbiedigd worden dan in Nederland?*"
Juist op dit punt openbaart zich evenwel een zekere spanning in het betoog van Kluit. Enerzijds gaf hij zich veel moeite aan te tonen dat Nederland de mensenrechten die Frankrijk met zoveel tamtam had geproclameerd in de praktijk allang kende. Anderzijds waren de Nederlanders in zijn ogen soms veel te ver gegaan in het uitoefenen van die rechten. De felle orangist Kluit doelde hierbij op de patriotten van de jaren tachtig - in zijn ogen schijnpatriotten - met wie hij nog een appeltje te schillen had. Patriotse bladen als *De Post van den Neder-Rhijn* en de *Courier van Europa* met hun "*valsche koopwaar van Volksleer, van Volksregeering, van Volksvrijheid*" hadden toen de keerzijde van de vrijheid van drukpers duidelijk laten zien. Die vrijheid was naar zijn oordeel maar heel betrekkelijk wanneer de ene partij de andere onderdrukte, en wanneer bedaarde en andersdenkende lieden - lees: mensen als Kluit zelf - het spreken en schrijven belet werd.

Commentaar na 1795

De discussie over het fenomeen mensenrechten die dus al voor 1795 was begonnen, werd ook na de totstandkoming van de Hollandse Verklaring voortgezet. Daar was ook aanleiding toe want deze tekst was uitdrukkelijk gepresenteerd als voorlopig, in afwachting van een "*nadere bepaling van die rechten*", vast te stellen door de Nationale Vergadering die nog bijeen moest komen.

Commentaar en kritiek kwam er van verschillende kanten. De Amsterdamse hoogleraar Cras verzette zich tegen de eed die - volgens een later besluit - op de Verklaring moest worden afgelegd en die als waarborg moest dienen van ware revolutionaire gezindheid. Dat suggereerde een onfeilbaarheid die de Hollandse representanten niet konden bezitten. Cras had ook moeite met het voorlopig vaststellen van universele rechten: "*Eeuwige en onvervreemdbare waarheden kunnen niet provisioneel zijn*". Stel je voor: de Nationale Vergadering zou dan misschien wel met "*jaarlijks nieuwe verklaringen van de eeuwige rechten van den mensch*" kunnen komen!
Een ander commentaar op de Hollandse Verklaring kwam van J.H. Swildens, één van de interessantste politieke publicisten uit de tijd van patriotten en Bataven. Hij was onder meer de schrijver van het vermaarde *Vaderlandsch A-B boek voor de Nederlandsche jeugd* uit 1781 en van de preambule van de *Grondwettige Herstelling*, het patriotse program uit 1784. In 1795 waarschuwde hij de Bataven zich niet over te geven aan buitenlandse buitenissigheden en de omwenteling toch vooral een eigen Nederlands karakter te geven. Zijn stelling - die eerder overigens zowel door Paulus als door Kluit was verdedigd - luidde dat tegenover elk recht een corresponderende plicht diende te staan. Omdat de omwenteling ons land had overvallen, was de Hollandse Verklaring haastwerk geweest. Nu hadden de Nederlanders echter een unieke kans in de beloofde nadere Verklaring met iets moois voor de dag te komen, mooier ook dan de Franse Déclaration. Want ons Nederlands verstand mocht dan "*wat minder brillant of tranchant*" zijn dan het Franse, "*het heeft veel regelmaatiger, veel dieper, veel uitgebreider de Rechten van den Mensch en Burger in alle derzelver gronden doorgedagt*".
Op het gebied van de mensenrechten hoefden wij "*geen hair breed*" te wijken voor enige natie op de hele aardbodem. Nederland was in dit opzicht zelfs

al uitgeleerd toen Frankrijk nog school ging.
De mening van de gematigde patriot Swildens kwam hiermee aardig in de buurt van die van de authentieke antipatriot Kluit twee jaar tevoren. Wat hen verbond was dat beiden de historisch gegroeide Nederlandse werkelijkheid lieten prevaleren boven universele abstracties.

Swildens huldigde een duidelijk standpunt als het erom ging hoe universeel dan wel hoe Nederlands de nog te maken nadere Verklaring zou moeten zijn. Volgens hem hoorde "*aan het hoofd onzer Origineele Nederlandsche Constitutie ook een Origineele Nederlandsche Verklaaring der Rechten van den Mensch en Burger*" te prijken, die "*alleszins uit ons eigen Nederlandsch brein gebooren*" was.
Hij ging zelfs nog een stapje verder. Terecht aannemende dat Frankrijk na de Thermidoriaanse reactie van 1794 weer met een nieuwe Verklaring zou willen komen, zou de nadere Nederlandse verklaring die Franse tot voorbeeld kunnen strekken: "*Frankrijk heeft een Meesterstuk van doorwrogte Nederlandsche Weetenschap ten dien opzigte noodig, - en hoogst noodig!*"

Grondrechten en de grondwet

In Nederland maalden de revolutionaire molens echter heel wat langzamer dan in Frankrijk. Frankrijk had zijn derde Verklaring al ruimschoots klaar voordat de Bataafse Republiek in maart 1796 eindelijk zover was dat de Nationale Vergadering bijeen kon komen. Vanaf dat moment maakt het verhaal van de Rechten van de Mens deel uit van het slepende debat over de nieuwe grondwet. De constitutiecommissie die eind 1796 haar ontwerp aanbood, had er na ampel beraad maar van afgezien met zo'n beginselverklaring te komen. In de commissie had onder meer de Gelderse conservatief Vitringa zijn reserves laten horen. Dergelijke uitspraken lagen zijns inziens meer op de weg van de zedenleraar dan van de grondwetgever. Die Verklaring zou volmaakt moeten zijn maar zou in de praktijk juist altijd gebreken vertonen. En hij waarschuwde ook voor al te veel vertrouwen in dit soort documenten. Immers, de "*schoonste wijsgerige tableaus*" hadden niet belet "*dat de Fransche Vrijheid eenen al te langen tijd in een tissu van gruwelen is verwandeld, eenvoudig door die oorzaak, dat de afgetrokkene bespiegelingen de menschen niet eensklaps hervormen*".
Hier klinkt een authentiek conservatieve scepsis tegen de idee van een maakbare samenleving en een vervolmaakbare mens. Het merendeel van de Nationale Vergadering was echter een andere mening toegedaan en wilde toch een opsomming van rechten (én plichten) van de mens. Er werd over dit thema heel wat heen en weer gepraat en er kwamen diverse ontwerpen ter tafel. Daarbij verdween geleidelijk de ambitie universele mensenrechten te formuleren en concentreerde men zich steeds meer op de rechten van de Bataafse burger. Dat bleek ook bij de eerste Staatsregeling van 1798, hoewel die door het formuleren van 'algemeene beginselen' en 'burgerlijke en staatkundige grondregels' toch nog een zeer leerstellig karakter had.

In de 19de-eeuwse constituties raakten de grondrechten verspreid over de hele grondwet. Ze waren er wel maar ze stonden niet keurig op een rijtje en kregen daardoor ook geen apart accent. Dat veranderde bij de grondwetsherziening van 1983, die een eerste hoofdstuk Grondrechten kent. Dit kan men zien als de constitutionele neerslag van de radicale jaren 1960. De cirkel is nu rond en we zien in zekere zin een terugkeer naar de Bataafse lente van 1795. En hoeveel verschillen er ook in de omschrijving van mensenrechten in de loop van die twee eeuwen zijn ontstaan, er zijn toch ook opvallend veel overeenkomsten. Dat blijkt wanneer we de Hollandse Verklaring van 1795 naast de Grondwet van 1983 leggen.
Het uitgangspunt is al meteen heel herkenbaar: net als in 1795 wordt in onze huidige Grondwet het gelijkheidsbeginsel voorop gesteld.

Bronnen en literatuur

De meest recente uitgave van de Hollandse Verklaring is te vinden in F.H. van der Burg en H. Boels, ed. *Tweehonderd jaar rechten van de mens in Nederland* (F.M. van Asbeck Centrum voor Mensenrechtenstudies, Leiden 1994).
Voor het eerst zijn in dit boekje ook de overige gewestelijke verklaringen bij elkaar afgedrukt, uit een veelheid van bronnen verzameld door H. Boels.
De *Werdegang* van de rechten van de mens en burger in de diverse constitutiecommissies en de Nationale Vergadering is nauwkeurig te volgen in de bronnenuitgaven van L. de Gou over de verschillende grondwetsprojecten (RGP, kleine serie); deze reeks is inmiddels gevorderd tot 1801.

De beste en meest uitvoerige publikatie over het onderwerp is nog altijd W.J. Goslinga, *De rechten van den mensch en burger. Een overzicht der Nederlandsche geschriften en verklaringen* ('s-Gravenhage, 1936). Zie tevens Peter Kop, "Gelijkheid voor vrijheid", *Recht en kritiek*, 17 (1991) 308-328. Over het politieke debat in de beginjaren van de Bataafse Republiek, N.C.F. van Sas, "Scenario's voor een onvoltooide revolutie, 1795-1798", *Bijdragen en mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden*, 104 (1989) 622-637.

Over de plaats van de grondrechten bij de grondwetsherziening van 1983, C.A.J.M. Kortmann, *De grondwetsherziening 1983* (Deventer 1983).
Bij de *bicentenaire* van de Franse revolutie heeft het thema rechten van de mens bijzondere aandacht gekregen. Zie onder meer Stéphane Rials, *La déclaration des droits de l'homme et du citoyen* (Parijs 1988) en Marcel Gauchet, *La révolution des droits de l'homme* (Parijs 1989).

De titels van de in de tekst genoemde contemporaine brochures luiden:
[Adriaan Kluit], *De rechten van den mensch in Vrankrijk, geen gewaande rechten in Nederland* (Wouter Brave, Amsterdam 1793); Pieter Paulus, *Verhandeling over de vrage: in welken zin kunnen de menschen gezegd worden gelyk te zyn? en welke zyn de regten en pligten die daaruit voordvloeien?* (C. Plaat, Haarlem 1794); [J.H. Swildens], *De rechten van den mensch en burger door de representanten van Holland vertoond, en de pligten van den mensch en burger door een oprechten patriot er tegen over geplaatst* (J.B. Elwe, Amsterdam 1795); H.C. Cras, *Bedenkingen en bezwaaren over den eed---alsmede over de rechten van den mensch en burger* (P. den Hengst, Amsterdam 1795).